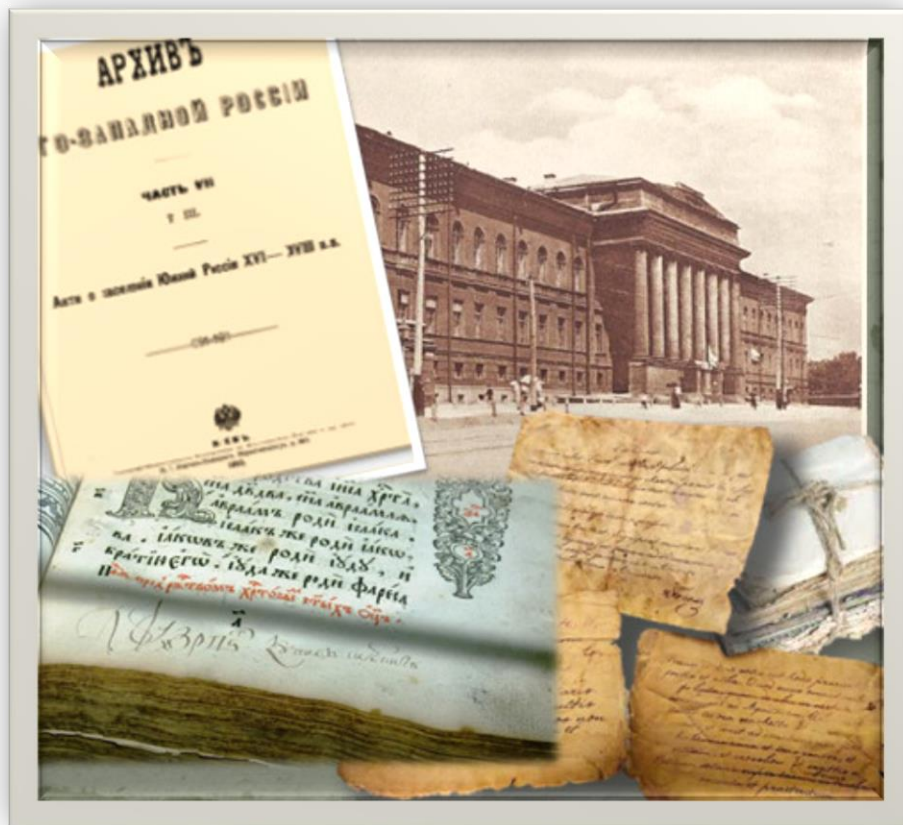


# Пам'ятні дати 2023 року

---

## 180 років від створення КИЇВСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ



Я розгорнув книжку й почав читати її з глибокою цікавістю,  
бо то був каталог рукописів.

*Анатоль Франс «Злочин Сильвестра Бонара»*

12 червня 1857 року рядовий Оренбурзького лінійного батальйону Тарас Шевченко, який після десяти років заслання в «киргизькому степу» чекав на офіційний наказ про його звільнення, зробив власноруч спеціальний зошит, у якому почав вести щоденник.

День по тому Шевченко зробив важливий для нашої теми запис про те, що він не готував свій «журнал»<sup>1</sup> для друку, бо, «как сказал поэт наш,

Пишу не для мгновенной славы,  
Для развлеченья, для забавы,  
Для милых искренних друзей,  
Для памяти минувших дней».

Цими рядками воронезького поета Олексія Кольцова Шевченко наголошував на непублічному характері свого щоденника. Важко уявити, що б ми робили, якби все сталося так, як задумав автор щоденника, тобто, якби текст не було опубліковано, він не став би неодноразово виданою книгою, не ввійшов би до зібрання творів Тараса Шевченка. На відміну від публікації, доступної кожному з нас, до рукопису, що зберігається в архіві, змогли б дістатися лише дослідники. Інші залишилися б віч-на-віч з обраними кимось цитатами, які, як відомо, у відриві від усього тексту вміють вигідно змінювати зміст сказаного. І хіба може зрівнятись захопливе читання шевченківського щоденника з вирваними з контексту цитатами?!

Сподіваюся, ті, хто читають цю статтю, згодні зі мною. А якщо це так, якщо ви любите читати щоденники та мемуари як великих, так і нікому невідомих авторів, якщо вам цікаві не лише художні твори письменників, а й листування, якщо ви, мандруючи самі, не пройдете повз нотатки мандрівників минулого, – значить, ви, хоч-не-хоч, є шанувальниками археографії.

І це, незважаючи на те, що самé слово «археографія» далеко не всім про щось говорить. У цьому сенсі схожому слову «археологія» пощастило значно більше – майже кожен уявляє, чим займаються археологи, професія яких оточена ореолом романтики, захоплюючих пошуків, яскравих відкриттів.

Утім, подібність назв цих двох наукових дисциплін абсолютно не випадкова: археологія та археографія тривалий час перебували в дуже

---

<sup>1</sup> У XIX столітті багато хто саме так називав щоденні нотатки.

близькій кривності. Це наочно засвідчив Тарас Шевченко. Рівно через два місяці після початку свого щоденника він записав фразу, яка стала широковідомою: «Я люблю археологію. Я уважаю людей, посвятивших себя этой таинственной матери истории». Любов до археології була не заочною, Шевченко у 1840-х роках брав участь у розкопках кургану Переп'ятиха поблизу с. Мар'янівки на Васильківщині. Але ж на розкопки він потрапив співробітником тієї самої Київської *археографічної* комісії, яка була створена 180 років тому.



*У 1961 році на фасаді Київського університету було встановлено пам'ятну дошку з написом: «У цьому будинку у 1845–1847 роках працював співробітником Археографічної комісії Тарас Шевченко»*

Про діяльність Комісії скажу коротко пізніше, а спочатку – трохи про саму археографію.

Вважається, що термін «археографія» вперше вжив ліонський лікар та антикварій Жак Спон (1647–1685), який займався археологічними розкопками в Греції та Малій Азії. У передмові до своєї великої праці «Miscellanea erudite antiquitatis» («Вчені розмаїтості про старожитності») Спон писав про науку, яку «можна було б назвати, користуючись грецькою мовою, археологією чи археографією».

Саме терміну «археографія» Спон надав перевагу і пояснив його так: археографія – загальна наука про пам'ятки давнини, а ще вісім спеціальних дисциплін (що пізніше стали іконографією, епіграфікою, нумізматикою, бібліографією та ін.) були розділами археографії.

Цікаво, що згодом на Заході термін «археографія» було відкинуто, а у нас він прижився. У XVIII і на початку XIX століття він ще використовувався в широкому (Спонівському) значенні та позначав науку про всі старожитності. Термінологічно «археологія» та «археографія» були майже нерозрізними. Але вже з 30-х років XIX століття поступово відбувається своєрідна спеціалізація археографії – вона концентрується на писемних джерелах. Це було пов'язано з усвідомленням необхідності видавати повні тексти історичних документів. Починалася епоха масштабної наукової роботи з опису та публікації писемних джерел.

Сьогодні довідники дають визначення археографії як спеціальної допоміжної історичної дисципліни, яка розробляє теорію та практику видання писемних джерел. Важко передати, наскільки ширше насправді те коло проблем та видів робіт, яке ховається за цими скупими словами. Адже писемні джерела – це *nervus vivendi*, тобто «нерв існування», рушійна сила для історичної науки.

Подібно до того, як детектив не може розкрити справу без доказів, історик не може зрозуміти і «розкрити» подій минулого без таких «свідків», як документи, що пов'язані із цими подіями. В історика немає іншої можливості «спостерігати» об'єкт, який вивчається.

Тож якщо археологія, за словами Шевченка, «таинственная мать истории», то археографію багато дослідників вважають за можливе назвати «праматір'ю» кількох наук. Чому? Річ у тім, що саме з розширенням практики публікації документів, їх доступністю для більшого кола, гострішими стали питання про їхню автентичність, достовірність. Для відповіді на них формувалися такі наукові дисципліни, як джерелознавство, історіографія, архівознавство та ін. Вимоги до підготовки публікацій

документів неухильно зростали. Археографія розширювала свій інструментарій, удосконалювала методи. Її «дорослішання» наочно видно з діяльності Київської археографічної комісії.

Попередником Комісії був Тимчасовий комітет для розшуку старовини, що існував у Києві у 1830-х роках. Він займався виключно археологічними пам'ятками, причому не відрізнявся самостійністю та активністю, і на початку 1840-х років було вирішено скасувати Комітет, а замість нього створити Тимчасову комісію для розбору давніх актів, яка широковідома як Київська археографічна комісія.

Датою заснування Київської археографічної комісії вважається 19 листопада 1843 року, коли організаційним комітетом було складено акт про її створення; 8 грудня відбулося перше засідання. Комісія була структурним підрозділом Міністерства внутрішніх справ та одночасно входила в апарат управління Південно-Західного краю. Це давало непогані фінансові можливості.

Генерал-губернатор Д. Бібіков займався підбором кадрів для Комісії, і в першу чергу зробив її головою сумнозвісного М. Писарева. «У мене все вертелся перед глазами ренегат Писарев с своим всемогущим покровителем и с своею бездушной красавицей супругой. Где он? И что теперь с этим гениальным взяточником <...>?», – писав Шевченко у щоденнику 19 липня 1857 року. Справді, весь Київ знав, що цей чиновник для особливих доручень при генерал-губернаторі, наближений до Бібікова, не чистий на руку. Але він не здатний був вплинути на сумлінну роботу науковців Комісії. Провідна роль була за професорами М. Максимовичем, М. Іванишевим, В. Домбровським та колекціонером бароном С. де Шодуаром, які розробили статут організації та її структуру. Археографічні експедиції розпочалися вже влітку 1843 року.

Наукова спадщина Київської археографічної комісії є величезною, вона здійснила багато блискучих видавничих проєктів, які не втратили свого значення та затребувані сучасними дослідниками. За роки існування Комісії

(1843–1921 роки) було видано 69 збірок документів, з них 37 томів «Архива Юго-Западной России». У посиланнях до багатьох праць з історії України ви можете побачити аббревіатуру цього видання – АЮЗР. Їх готували та редагували М. Іванишев, Ф. Лебединцев, В. Антонович, С. Терновський, О. Левицький, С. Голубєв, І. Каманін, М. Молчановський, М. Володимирський-Буданов, М. Довнар-Запольський, М. Грушевський, В. Щербина.



*Николай Дмитриевич Иванишев*

*Микола Дмитрович Іванишев*

У 1845–1859 роках під редакцією М. Максимовича та М. Іванишева було опубліковано 4 томи «Памятников, изданных Временной комиссией для разбора древних актов», 4 томи «Летописи событий в Юго-Западной России в XVII в., составленная в 1720 г. бывшим канцеляристом малороссийской генеральной канцелярии Самоилом Величком» (1848–1864), «Летопись гадяцкого полковника Григория Грабянки» (1853); «Летопись самовидца по новооткрытым спискам» (1878), «Сборник летописей, относящихся к

истории Южной и Западной Руси» (1888). У 1874 році було видано «Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей» – незамінний для дослідників історії Києва.

Публікатори документів прагнули надати колегам-дослідникам можливість працювати із джерелами в максимально близькому до оригіналу вигляді, не спотворюючи текст, відтворюючи його особливості. Розроблявся науковий апарат (примітки, коментарі, передмова, покажчики тощо), який мав якомога ближче ознайомити з рукописом документа.

Упродовж двадцяти років одним з найактивніших співробітників Тимчасової комісії для розгляду давніх актів був М. Іванишев. Він обіймав посади діловода (1843–1859), головного редактора Комісії (1861–1863), збирав і впорядковував документи практично всіх значних видань. Дослідники відзначають особливо високий рівень археографічного опрацювання документів у підготовленому Іванишевим двотомнику «Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни» (1849), який став зразком комплексного підходу до видання історичних джерел і вперше у вітчизняній археографічній практиці містив ґрунтовну передмову-дослідження, написану на основі аналізу опублікованих документів.

Розроблені М. Іванишевим методи і прийоми публікації актових джерел не тільки були реалізовані ним на практиці, але й знайшли своє втілення в едиційній діяльності інших членів Київської археографічної комісії, зокрема В. Антоновича, М. Владимирського-Буданова, С. Голубева, М. Грушевського, І. Каманіна, О. Левицького, Ф. Лебединцева та ін. Безперечно, велику роль відіграв М. Іванишев у процесі становлення В. Антоновича як археографа, формуванні його зацікавлень роботою з пошуку, опрацювання та публікації актових джерел. За рекомендацією М. Іванишева В. Антонович був запрошений на посаду головного редактора Комісії у 1863 році і відтоді протягом майже двадцяти років (до 1882) продовжував справу свого наставника і сам виховував наступників, запрошував студентів до пошукової роботи в Комісії. Зібрані Комісією

документи створили ядро Київського центрального архіву давніх актів (1852). І в ньому також працювали вихованці видатних київських учених. Так, І. Каманін пізніше став директором цього архіву.



*Іван Михайлович Каманін*

Понад тридцять років з Комісією була тісно пов'язана діяльність В. Іконникова. На відміну від інших голів, своїх попередників, він реально керував Київською археографічною комісією. Для розвитку вітчизняної археографії він дуже важливим вважав видання робіт європейських авторів. Учений підтримував новітні археографічні принципи європейської історичної науки.

Я не торкатимуся питань архівної політики та влади, доступу до матеріалів, цензури тощо. Це все дуже важливо та цікаво, але не для цього формату статті. Скажу лише, що, як цілком справедливо зазначають історики, становлення сучасної української історіографії проходило складним, часом трагічним шляхом, пов'язаним з політичною кон'юктурою та цензурними обмеженнями. Публікації «неправильних» (з погляду влади та політиків) документів спричиняли репресії, гоніння на вчених, знищення видань. Прикриваючись «вищими» ідеалами, розправлялися з архівами як простором пам'яті, з музейними колекціями, книгами... Згадується фраза чудового філософа Григорія Померанца: «Дьявол начинается с пены на губах ангела, вступившего в бой за святое правое дело»...



Київська археографічна комісія працювала до 1921 року. Її величезний науковий потенціал, накопичені матеріали та досягнення залишаються в актуальній науці, зберігаються в культурній пам'яті. Археографічну діяльність сьогодні продовжує Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, заснований 1990 року.

### Джерела та література

Валк, С. 1962. Судьбы «археографии». *Археографический ежегодник за 1961 год*, с. 456–459.

Журба, О. І. 1993. *Київська археографічна комісія, 1843–1921: Нарис історії і діяльності*. Київ.

Левицкий, О. И. 1893. *Пятидесятилетие Киевской комиссии для разбора древних актов (1843–1893)*. Киев.

Палієнко, М. Г. 2014. Діяльність Київської археографічної комісії у контексті розвитку європейської археографії ХІХ – початку ХХ ст. *Архіви України*, 6, с. 59–73.

Сергієнко, Г. Я. 1991. Діяльність Т. Г. Шевченка у Київській археографічній комісії (1845–1847 рр.). *Український історичний журнал*, 3, с. 43–54.

Таирова-Яковлева, Т. Г. 2014. Современное состояние украинской археографии (Публикации источников раннего нового времени). *Вестник СПбГУ*. Сер. 2, 4, с. 143–161.

Шевченко, Т. 2003. *Зібрання творів: у 6 т.* Київ, 5.

Шумейко, М. Ф. 2002. О роли и месте археографии в ряду специальных исторических дисциплин источниковедческого цикла. *Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны*, 1, с. 89–105.

**Тетяна Ананьєва**  
провідний науковий співробітник  
науково-дослідного відділу  
історико-археологічних досліджень  
Музею історії Десятинної церкви